

եւ սկիւթների ցեղանունները կապ ունեն միմեանց հետ³:

Հետաքրքրական է, որ այս վարկածն ինչ-որ տեղ հաստատում է հայերի մասին պարսկական մի ասացուածքում յիշատակուած սուր՝ ձեւը՝

Էրտիպատ Էհլի՝ խանէփերէսթ,
Վէ դէպրիգիեան՝ գէնփերէսթ,
Վէ սիքքեանի Նէխճէվան՝ գէրփէրէսթ...⁴

Թարգմանաբար՝

Աստապատցիք՝ տնապաշտ,

Թաւրիգցիք եւ կնապաշտ,

Եւ գոկերը Նախճաւանի՝ ոսկեպաշտ...

Պարսկերէնում բացակայող քմային ու-ով վերոյիշեալ սուրք ձեւը, անշուշտ, Ատրպատականի թուրքալեզու խօսուածքների ազդեցութիւն է, իսկ բառավերջի ք-ի կրկնութիւնը, ըստ երեւոյթին, յուշում է այդ բաղաձայնի քմային բնոյթը (սուր՝), որ խիստ բնորոշ է պարսկերէնին:

Քերովբէ Պատկանեանը, սակայն, այն տեսակէտն է յայտնել, որ գոկ ցեղանունը ընդամէնը մականուն է՝ առաջացած բարբառում կիրառուող հոկ (ոկ), դոկ, անկ (այս, այդ, այն) դերանունների զ նախդիրի հետ կիրառուող գհոկ (գոկ), գդոկ, գանկ ձեւերից⁵: Այս տեսակէտն են պաշտպանել նաեւ Սարգիս Սարգսեանցը⁶, Արգամ Այվազեանը⁷:

3 Н. Марр, Термин "скиф". Избранные работы, том 5, Москва-Ленинград, 1935, էջ 22.

4 Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն չորից մասնց աշխարհի, հտ. Ա., Վեներտիկ, 1806, էջ 268:

5 К. Патканов, Исследование о диалектах армянского языка. Филологический опыт, Санкт-Петербург, 1869, էջ 55.

6 Ս. Սարգսեանց, Ազուլեցոց բարբառը (գոկերի լեզու), Մոսկուա, 1983, էջ 24, 103:

7 Ա. Այվազեան, Ազուլիս, Երեւան, 1984, էջ 14:

Սակայն, պէտք է նկատի ունենալ, որ գոկ բառը իրականում ոչ թէ այլոց կողմից Ազուլիսի բարբառը կրողներին տրուող մականուն է եղել (ինչպէս ախպարը կամ հոսհոսը՝ արեւմտահայերին, կամ կլլան՝ Վայոց ձորի Հերհեր գիւղի բնակիչներին եւ այլն), այլ ցեղանուն, որով առաջին հերթին հէնց իրենք՝ բարբառը կրողներն են ինքնանուանուել: Վերջինիս վկայութիւնն են, օրինակ, այն փաստերը, որ Թիֆլիսում անցեալ դարասկզբին լոյս տեսնող գոկական պարբերականը կրել է «Զօկի ճրոյգ» անունը, Ազուլիսի բարբառով պահպանուած բանահիւսական նմուշներում եւ գրական ստեղծագործութիւններում գողթնեցիները բացառապէս գոկեր են անուանուել, իսկ նրանց բնօրրանը՝ Զոկստուն:

Իբ օր ըշխարքում ուսում չի կօ անլ,

Զօկարը լուար շօտ ըն սայրաս անլ,

Ազգերի մաջիւն ակն ըն ընգէծ,

Զօկանումս ալ ճրոց ա կպէծ:⁸

Կամ՝

Միզ կ'անք տըվուդ, միզ շուան տըվուդ

Զօկըստունը մանանս ա,

Նօ՞ր ըք, Գօ՞ր ըք, ք'անքախտ զօկար,

Ծուտ հըսա՛նիք՝ մանանս ա:⁹

Զոկերի ինքնանուանման ծագման վերաբերեալ հետաքրքիր վարկած է առաջարկել Մանուկ Աբեղեանը: Ըստ նրա՝ գոկ ցեղանունն առաջացել է մարաց առասպելական թագաւոր Աժդահակի անունն Զոհակ ձեւից¹⁰: «...Գողթնի բնակիչները իւրացրել եւ ախորժելով պահել են մարերի մասին

8 Ս. Սողոմոնեանց, Ըգուլեաց անունը. «Զոկի ճրոյգ» թերթ, թիւ 1, Թիֆլիս, 1919, էջ 6:

9 Հ. Թումանյան, Միո հը՞նձ վ'թ'նը. Հր. Անանեան, Բնութիւն Ազուլիսի բարբառի, Երեւան, 1935, էջ 310:

10 Մ. Աբեղեան, Երկեր, հտ. Գ, Երեւան, 1968, էջ 62:

հին երգն ու առասպելը, վիշապազների առասպելը, գրուած է Մ. Աբեղեանը, գարմանալի չի լինիլ, որ նրանք իւրացրած եւ պահած լինեն նաեւ «Աժի Դահակի»՝ Վիշապ Դահակի գարմ կոչումը: Հին առասպելական Դահակ անունը, ինչպէս յայտնի է դարձած է Զոհակ, սրանից է ծագում Զոկ: Գողթն գաւառի բնակիչների արդի Զոկ կոչումն, ուրեմն, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հին «զարմք Աժի Դահակալ» կոչման մնացորդը, որ հին դարերից պահուած է մինչեւ մեր օրերը¹¹: Այս վարկածը պաշտպանել են Լէոն¹² եւ Սերգէյ Ումառեանը¹³:

Եւ իսկպէս, պատմահայր Մովսէս Խորենացու վկայութեամբ, հայոց Տիգրան Երուանդեան արքան, հաւատարմով մարաց (պարսկերէն՝ ձկ մար «օձ») թագաւոր Աժդահակի (պարսկերէն՝ اژدها ابداهای «վիշապ») բարեկամութեան խոստումներին, իր քոյր Տիգրանուհուն կնութեան է տալիս նրան: Սակայն, Աժդահակի նենգամիտ նպատակներն ի յայտ դալուց յետոյ Տիգրանը, դաշնակցած պարսից Կիւրոս Մեծ թագաւորի (Աքեմենեան արքայատոհմի հիմնադիրը) հետ, կռուում եւ սպանում է Աժդահակին, ապա «յուզարկէ թագաւորապէս զքոյր իւր Տիգրանուհի մեծաւ ամբօխիւ ի Հայս, յաւանն զոր շինեաց յիւր անուն Տիգրան, որ է Տիգրանակերտ, եւ զգաւառսն զայնոսիկ ի ծառայութիւն նմա հրամայէ: Եւ զոստանն անուանեալ կողմանցն այնոցիկ ազատութիւն ի զարմից սորա ասէ լեալս, իբր թագաւորական զարմս:

Իսկ զԱնոյշ, զառաջին կիսն Աժդահակայ, եւ զբազումս ի սերմանէն Աժդա-

հակայ աղջկունս, հանդերձ պատանեկօք եւ բազմութեամբ գերեացն, որչափ թէ աւելի քան զբիւր մի, բնակեցուցանէ յարեւելեայ ուսոյ մեծի լերինն մինչեւ ի սահմանս Գողթան, որ են Տամբատ, Սասհմանս Գողթան, որ են Տամբատ, Սուկիողայ, Դաժգոյնք, եւ որ այլք առ եզերք կիողայ, Դաժգոյնք, եւ որ այլք մինն է գետոյն դաստակերտք, յորոց մինն է Վրանջունիք, մինչեւ հանդէպ ամբոցին Նախճաւանու. եւ զերիս աւանսն, զնրամ եւ զՋուղայ եւ զնորշակունիս, իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն, զբոլոր դաշտն, որոյ գլուխն Աժդանական, մինչեւ ցնոյն ինքն ամուրն Նախճաւանու: Բայց զնախասամուրն Նախճաւանու է որդուովք ցեալ կիսն Անոյշ բնակեցուցանէ որդուովք իւրովք յանդրորութեան սպառուածի փածին մեծի լերինն»¹⁴:

Այս Տիգրանակերտը, որ բոլորովին կապ չունի Արտաշեսեան Տիգրան Մեծի կողմից Աղձնիքում հիմնադրուած համակողմից Աղձնիքում հիմնադրուած հետ եւ նուն հռչակաւոր մայրաքաղաքի հետ եւ նրանից հին է հինգ դարով, հայ պատմագրութեան մէջ յիշատակուել է նաեւ Տիգրանուհու, աւելի ուշ՝ Ապարանք, Ապարանուհու, աւելի ուշ՝ Ապարանք, Ապարանուհու ձեւերով, վերջինից էլ ակնյայտօրէն անցնում է պատմական աւանի տեղում գտնուող՝ ներկայիս աղբբեջանական գիւղի Բանանիար աղաւաղուած ձեւը:

Զոկերի ինքնանունն շուրջ անկախ են նաեւ այլ վարկածներ: Ըստ Մարտիրոս Գաւուզճեանի՝ ուղղակի կապ գոյութիւն ունի Գողթն գաւառանունն եւ շոտլանդական Wales, գալլիական Gauls երկրանունների միջեւ, հայկական գոթո եւ կելտերի, celt, գալլերի gellie (gaulois) ցեղանունների հետեւաբար նաեւ գոկ անունն, եւ շոտլանդացիների scot ցեղանունն միջեւ¹⁵:

Գոյութիւն ունի նաեւ այլ, աւելի անհասկանալի վարկած՝ տարածուած հիմնա-

11 Մ. Աբեղեան, Հայոց գրականութեան պատմութիւն, հտ. Ա, Երեւան, 1944, էջ 49:

12 Ա. Այվազեան, Լէոյի «Զոկականութիւնը եւ ճրայնացեալը» բանախօսութիւնը, Գրական թերթ, 9 հոկտեմբերի, 2009:

13 Ս. Ումառեան, Սիւնիքը դիցարան, Երեւան, 1981, էջ 96:

14 Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Երեւան, 1981, էջ 98:

15 Մ. Գաւուզճեան, Արմենիա, Սուրարտու եւ Սումեր. Հնդեպագիտական հայրենիքը եւ Միջագետքը, Պէտրոպոլ, 1988, էջ 133-151:

(փոքրիկ, մանր)¹⁹ բառը՝ كرمك գ'նրմնակ (վաղահաս կլոր, քաղցր սեխ) բառի հետ: Կան բառեր, որոնք բարբառ են մտել՝ ենթարկվելով բարբառի աւելի վաղ գործած հնչիւնափոխական օրէնքներին. օրինակ՝ խօլլայ (հօրաքոյր) բառը, փոխառուելով պարսկերէնից, պէտք է հնչէր խալլայ, սակայն ենթարկուելով ա>օյ հնչիւնափոխութեան օրէնքին (ինչպէս ազի>օյզի, ճրագ>ճրօյգ եւ այլն), ստացել է վերոյիշեալ ձեւը: Այս կարգի բառերը Հր. Աճառեանը դիտում է որպէս աւելի վաղ շրջանի փոխառութիւններ²⁰:

Ուշագրաւ է մի հանգամանք եւս. Զահակ (Զոհակ) յատուկ անուան զոկերէն ձեւը Ազուլիսի բարբառում չի պահպանուել, սակայն բարբառում առկայ հնչիւնափոխութեան օրինաչափութիւնները թոյլ են տալիս ենթադրել, որ այդ անունը բարբառում ունեցել է Զոհօկ ձեւը: Դրանում

դժուար է համոզուել՝ համեմատելով հնչիւնափոխութեան համանման բազմաթիւ օրինակներ. հազար>հրզգօր, դժուար>դըծօր, դողալ>դղղօլ, երեւալ>ըրվօլ, կրակ>կըրօկ, կըրօկ, թրթուր>թըրթօր, փրփուր>փըրփօր, բուրվառ>փըրրօր, մկրատ>մըկրօտ, մնալ>մընօլ, փշատ>փըշօտ, պսակ>փըսօկ, նշխարք>նըշխօրք եւ այլն:

Այսպիսով, համեմատելով արտայայտուած բոլոր ենթադրութիւններն ու վարկածները, հիմք ընդունելով յատկապէս պատմահայր Մովսէս Խորենացու վկայութիւնն ու անուանի հայագէտ Մանուկ Աբեղեանի կարծիքը, ուսումնասիրելով բարբառային նիւթը, Ազուլիսի բարբառում առկայ իրանական լեզուների հետ հնագոյն շփումների հետքերը, այնուամենայնիւ, կարելի է առաւել հաւանական համարել զոկերի ինքնանուանման՝ Աժդահակ-Զոհակի անունից բխելու վարկածը:

19 Նոյն տեղում, էջ 73:
20 Հր. Աճառեան, *Բնութիւն Ազուլիսի բարբառի*, Երեւան, 1935, էջ 27-28:

Հարություն Մարության. Հայ ինքնության պատկերագրությունը: Հատոր 1. Ճեղասպանության հիշողությունը և Ղարաբաղյան շարժումը / Պատ. խմբ. Լ. Հ. Աբրահամյան. - Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009, 432 էջ (1 գուն. քարտեզ, 255 գուն. և սև/սպիտակ լուսանկարներ). - (Հիշողության ազգագրություն. 2)

Harutyun Marutyan. *Iconography of Armenian Identity. Volume 1: The Memory of Genocide and the Karabagh Movement.* - Yerevan: "Gitutyun" Publishing House of the National Academy of Sciences, Republic of Armenia. 2009, XVI, 416 p., ill. (1 color map, 255 color and monochrome photos). - (Anthropology of Memory. 2)

The recent publication of Harutyun Marutyan's book opens up a new page of interdisciplinary research in the field of Armenian studies. Based primarily on his own fieldwork, the author explores the visual representations of the Armenian Genocide during the years of the Karabagh Movement (1988-1990). To be more precise, Marutyan's narrative resembles a two-way road where, on the one hand, a historical epoch is revealed through the analysis of banners and posters, while, on the other, the same banners and posters assume meaning through the author's interpretation of the historical context in which they appeared. In comparison with a few similar studies that had been previously done in different countries primarily on the analysis of the posters, cartoons, and banners prepared by professional artists mainly for the print media, Marutyan's work is innovative in terms of its introduction and investigation of "the popular perspective", namely the iconographic sources mostly, and often spontaneously, produced by ordinary participants of the Karabagh Movement. This research is also valuable - as it is demonstrated in Dr. Levon Abrahamian's interesting introduction to the book - due to its relevance to the realities of societal development in present Armenia (while reading the book, one can hardly resist the temptation of drawing parallels and making connections between the issues that Armenia faced during the Karabagh Movement and the ones that challenge Armenia today).

It is very important that from the very beginning the author makes his work grounded, presenting theoretical issues relating to his study in the first chapter of the book. The reader is introduced to different theories and approaches explaining the concept of the past, individual and

social dimensions of collective and historical memory, as well as to how collective memory relates the past to the present. In talking about the three different schools explaining relations between past and present, Marutyan also reveals his own conceptual prism through which he saw and explored the area of his study, this is to say, the past is not totally constructed by the present, the present is not totally determined by the past, but there is a third more productive way of analysis, which integrates the first two. The presentation of the theoretical frameworks of his research prepares the reader for understanding the general context of the following chapters.

The topic of the second chapter of the book is devoted to the 1915 Genocide in the context of the Armenian collective and historical memory. The author analyzes the issue of the Genocide commemoration in parallel with the Karabagh Movement, demonstrating convincingly the gradual coalescence of the two processes into one. Marutyan does this, drawing upon visual materials along with his extensive contextual explanations. Especially interesting are the interpretations of the commemoration wreaths laid at the Genocide monument which, according to Marutyan, assumed the function of the banners, raising the issues of the Armenian Genocide and the Karabagh Movement.

The third chapter mainly explores people's perceptions and ways of commemoration of the Armenian pogroms in February 1988 in the Azerbaijani town of Sumgait. Using the same semiotic analysis approach and contextual interpretations, Marutyan demonstrates how the perception and visual representation of the Sumgait events were gradually assuming a broader meaning. First, the banners and posters used during